

Tautosakos darbai 63, 2022, p. 105–122
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.22.63.05>

Emocijų raiškos kaita lietuvių meilės dainose

GIEDRĖ BUIVYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
giedre.buivyte@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5500-5237>

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjama, kokių socialinių ir kultūrinių aplinkybių kontekste vyko meilės dainų stilistikos ir turinio pokyčiai. Pasitelkus emocijų istorijos tyrimų teorines įžvalgas, analizuojama emocijų raiškos kaita dainuojamojoje tautosakoje meilės tematika. Modernėjančios visuomenės individualumo siekis, bendruomeninio gyvenimo nykimas traktuojamas kaip stimulus atkreipti dėmesį į asmenines emocines patirtis. Kintanti meilės dainų retorika siejama su visuomenės raštingumo lygio didėjimu ir autorinės poezijos gausėjimu. Siekiama aptarti rašto kultūros įtaką kaip esminį faktorių, į liaudies dainų lauką atnešusį romantinės meilės idėjos tropus ir jausmingos kalbos prototipus; gvildenami nauji meilės jausmo sampratos aspektai lietuvių meilės dainose.

RAKTAŽODŽIAI: meilės dainos, romansas, emocijų raiška, meilė, rašto kultūra.

ĮVADINĖS PASTABOS

Lietuvių folkloristikoje liaudies dainų tyrimai nuo Liudviko Rėzos laikų (XIX a. pirma pusė) liudijo siekį tirti seniausią dainų paveldo klodą, akcentuojant jo reikšmę tautiniu, istoriniu, kalbiniu, meniniu atžvilgiu. Formuojantis tradicinės liaudies dainos kanoniniam supratimui, ji mokslininkų ir folkloro mylėtojų regėta idealizuotai, pakiliai, dažnai atmetant propaguojamos liaudies dainos sampratos neatitinkančią liaudies kūrybą (Sadauskienė 2021: 17). Vėlyvoji, naujesnio stiliaus dainuojamoji tautosaka ilgai laikyta mažiau vertinga, visų pirma meniniu atžvilgiu. Dar Simonas Stanevičius kritikavo „iš dviejų ar trijų dainų sudėtas“, „per daug naujas ir svetimais žodžiais perpildytas“ ar „dėl savo statumo nieko sumaningo neturinčias“ dainas (Stanevičius 2016: 357). Priešprieša tarp „vertingų“ (tinkamai reprezentuojančių lietuvių kalbą ir folklorą kaip liaudiškąją poeziją)¹ ir „nevertingų“ liaudies dainų išliko ir XX amžiuje (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2019: 213–214). Tokiu būdu

1 Bronė Stundžienė pabrėžia, jog užrašymo metu į raštišką, literatūrinę terpę patekusių liaudies dainų tiek forma, tiek turinys vertinti pagal literatūrinius kriterijus (Stundžienė 2018: 144).

vėlyvosios dainos pateko į folkloristikos užribį kaip „greičiausiai skubotai, anaip tol ne grakščiai, o dažnai net negrabiai, tačiau, matyt, labai aktualiai surimuoti tekstai, kuriems pritaikytos ar sekant nauja mada sukurtos kartais labai paprastos, pramoginės, neretai tarptautinės, o kartais itin įmantrios individualaus stiliaus melodijos“ (Žičkienė 2008: 159). Įvairiažanrėse naujosiose liaudies dainose ryškiau atsiskleidžia visuomenės individualėjimo tendencijų ir bendruomeninio gyvenimo nykimo kontekste vykęs poetinio kanono kismas. Šio straipsnio objektas yra XIX a. – XX a. pirmoje pusėje plitusios meilės dainos², formuotos ne tik folklorinės tradicijos, bet ir tuometės lietuvių ir kitakalbės poezijos, populiarių romansų. Tai poetiniu požiūriu nelygiaverčiai kūriniai, juose pastebima ir tradicinių liaudies dainų elementų, ir kintančių dainininkų bei apdainuojamų žmonių laikysenų, naujas emocijų raiškos žodynas.

Aptariamų dainų retorika vis labiau krypta į asmeninio išgyvenimo ir emocijų raišką – anot Donato Saukos, „meilės daina įsitvirtina kaip apskritai naujas poezijos tipas, tarpinis reiškinys tarp senosios liaudies lyrikos ir poetų profesionalų kūrybos“, čia „vyrauja išgyvenimų individualizacijos tendencija: konkrečios jausminės būsenos, atviros buitinės situacijos, scenos-vaizdeliai“ (Sauka D. 2007: 160). Meilės dainose gausu motyvų ir formulių, būdingų rašto kultūros laukui, kurio realijos dažnai būna nutolusios nuo tradicinio kaimo su jame dominuojančia sakytine tradicija. Šios dainos atspindi sakytinės ir rašytinės tradicijos sandūrą. Pirmąjį *Lietuvių liaudies dainyno* meilės dainų tomą parengusi Nijolė Laurinkienė leidinio įvade pastebi, kad meniniu požiūriu šiose dainose galima aptikti ir vientisų, archajišką simboliką išlaikiusių tekstų su nuoseklia ir išplėtota poetine raiška, ir naujesnių dainų, kuriose yra „eklektiškų, kontaminuotų ar, priešingai, nutrupėjusių kūrinių“, o turinys išreiškiamas tiesmukiškiau, proziškiau (Laurinkienė 1995: 7). Būtent šis dainų klodas tampa vertingu tyrimų objektu siekiant nustatyti, kokia kryptimi kito tautosaka, kaip keitėsi jos poetika, transformavosi emocijų raiškos skalė. Tolstant nuo mitinio ritualinio konteksto, imta teikti prioritetą individualių emocijų raiškai, atitinkamai meilės dainose ritualinį bendruomenės aplinkoje priimtą poetinį kodą keitė iš rašto kultūros perimtas poetinis kodas.

Kol kas emocinių potyrių retorika lietuvių folkloristikoje domėtasi nedaug, išskyrus pavienius atvejus. Jurga Sadauskienė, aptardama lietuviškųjų romansų vietą žanrų sistemoje, mini sąsajas tarp meilės dainos ir romanso, pabrėžia pastarąjį kryptant individualizmo ir jausmingumo link (Sadauskienė 1998). Vėliau ji išsamiai apžvelgė liaudies dainų emociingumo tyrinėjimus lietuvių folkloristikoje

2 Meilės dainos – gausus ir nevienalytis lietuvių dainuojamosios tautosakos klodas. 1986 m. *Lietuvių liaudies dainų katalogo* pagrindu parengtame ir išleistame jaunimo ir meilės dainų sąvade išskirta apie 600 meilės dainų tipų, apimančių per 30 000 variantų; įvade šios dainos apibūdinamos kaip „vėlesnės, negu funkcinės ar apeiginės dainos, jos nenusistovėjusios, laisvai plėtojamos“ (Mažulienė 1986: 11). Atkreiptinas dėmesys, kad į minėto katalogo Meilės dainų skyrių nebuvo įtraukti romansai – jie sutelkti į atskirą skyrių, apimančių per 300 tipų.

(Sadauskienė 2014). Pasak J. Sadauskienės, folkloristai skyrė dėmesio dainų emocionalumui, skirtingais laikotarpiais vertino jį kaip įrodymą, jog „mažos tautos ir žemesnieji socialiniai sluoksniai yra pajėgūs kurti vertingus meniniu požiūriu tekstus“, kaip tautos savasties išraišką, kaip dainų estetinio vertingumo kriterijų, kaip dainavimo ir dainininko psichologijos tyrimų šaltinį, meninę saviraišką (Sadauskienė 2014: 47–48). Daiva Vaitkevičienė tyrinėjo apeiginį raudojimą ir karo šūksnius baltų papročiuose, atkreipė dėmesį į emocijas kaip ritualo dalį (Vaitkevičienė 2007).

Šiame straipsnyje analizuojama, kokių socialinių ir kultūrinių aplinkybių kontekste vyko meilės dainų stiliškos ir turinio pokyčiai, kaip šias dainas formavo besivystanti rašto kultūra; pasitelkus emocijų istorijos tyrimų teorines išvalgas nagrinėjama emocijų raiškos modelio kaita dainuojamojoje tautosakoje meilės tematika. Atsižvelgiant į vėlyvosiose meilės dainose dominuojančią jausminę retoriką, ieškota temą atliepančių tyrimo instrumentų. Straipsnyje pasirinktos emocijų istorijos tyrimų metodologinės priegijos, leidžiančios atidžiau ištirti meilės jausmo sukeltamų emocijų vaizdavimą dainose.

Emocijų istorijos tyrimai kaip humanitarinių ir socialinių mokslų objektas suklestėjo XX a. aštuntajame dešimtmetyje: atkreiptas dėmesys į kultūrinio konteksto reikšmę ir įtaką emocijoms, o pačias emocijas ir jų raišką imta sieti su socialinėmis praktikomis (Bleizgienė 2015: 14–15). Kognityviniu požiūriu žmonių fiziniai ir protiniai emocijų raiškos gebėjimai yra universalūs, tačiau būdai, kaip emocijos sukeliamos, jaučiamos ir išreiškiamos, priklauso ir nuo kultūrinių normų, ir nuo individualių polinkių (Rosenwein 2002: 837). Emocijų istorijos tyrimuose koncentruojamasi į visuomenės emocinės raiškos normų ir individualios emocinės patirties lygmenis, jų sąveiką, skirtumus atskirose bendruomenėse ir istoriškai nulemtą kaitą.

Straipsnyje remiamasi emocijų istorijos tyrėjų istoriko Peterio N. Stearnso ir psichiatrės Carol Z. Stearns išvalgomis, pateiktomis 1985 m. publikuotame tyrime „Emocionologija: emocijų istorijos ir emocinių standartų paaiškinimas“ (Stearns, Stearns 1985). Nagrinėdami visuomenėje priimtus emocijų reiškinio būdus, mokslininkai pasiūlė emocionologijos terminą, nusakantį visuomenės ar tam tikros jos grupės požiūrį bei standartus, taikomus bazinėms emocijoms ir tinkamai jų raiškai (Stearns, Stearns 1985: 813). Anot autorių, visose visuomenėse galioja emociniai standartai, net jei apie juos nėra kalbama ar diskutuojama, ir šie standartai skirtingose kultūrose gali reikšmingai skirtis, taip pat kisti laikui bėgant (ten pat: 814). Tačiau P. ir C. Stearnsai pabrėžia skirtį tarp visuomenės sankcionuotų emocijų raiškos modelių ir individualios patirties: vertinant istorinius ir literatūrinius šaltinius, mininčius tam tikrą požiūrį į emocijų raišką, būtina turėti omenyje, kad individuali patirtis galėjo skirtis nuo dominuojančių standartų ir deklaruojamų vertybių, o jos dokumentavimas galėjo būti netikslus, paveiktas galiojančių normų (ten pat: 823–824).

Meilės dainose pastebima emocijų raiškos kaita pirmiausia traktuotina kaip XIX a. rašto kultūroje (pirmiausia poetinėje kūryboje) įsivyravjančio emocionalumo atspindys. Jam būdinga į romantinės meilės idėją orientuota retorika, su meile siejamų emocijų išskėlimas virš kasdienybės potyrių.

Tiriant konkrečius emocijų raiškos pavyzdžius dainose tiktų istoriko ir antropologo Williamo Reddy įvesta emotyvo – emocinio teiginio, emocijų įvardijimo – sąvoka. Anot Reddy, emotyvai funkcionuoja kaip išgyvenamų emocijų „vertimas“ į kalbą, verbalizavimas, jie gali daugiau ar mažiau sėkmingai pakeisti, sukurti, paslėpti, sustiprinti pradinę emociją (Reddy 2001: 105; Plamper 2010: 239–240). Dainose su meile susijusių emocijų įvardijimai visų pirma traktuotini kaip kintančio poetinio žodyno manifestacijos.

SOCIOKULTŪRINĖS DAINŲ KAITOS APLINKYBĖS

Kaip ir ankstesnių epochų lietuvių liaudies poetinėje kūryboje, vėlesnėje jos raidoje emocinių patirčių retorika taip pat priklausė nuo kintančių socialinių ir kultūrinių aplinkybių. Viena iš emocijų istorijos tyrimų prielaidų nurodo, kad universalias žmogaus emocijas apibrėžia ir riboja socialinis kontekstas, o jų raiška priklauso nuo visuomenėje (ar bendruomenėje) priimtų normų. Aptariant emocijų raiškos ypatumus lietuvių liaudies meilės dainose, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kokiame socialiniame ir istoriniame kontekste vystėsi nauja emocijų (šiuo atveju siejamų su meile) raiškos poetika. Pirma, verta panagrinėti, koks buvo meilės jausmo supratimas ir reikšmė tradicinėje kaimo šeimoje. Antra, svarbu apžvelgti visuomenėje vykusius raštingumo augimo, spaudos sklaidos procesus kaip dainų poetikos kaitos katalizatorius.

XIX a. Lietuvos kaime, vykstant jaunuolių piršlyboms, vedyboms, meilės jausmui paprastai nebūdavo skiriama daug dėmesio. Sudarant santuoką vyraudavo pragmatiškos paskatos: noras susitvarkyti buitį, turėti šeiminingą ar šeiminingę ūkyje būdavo laikomi visiems priimtinais vedybų motyvais, dažnai įvardijamais ir oficialiuose to meto dokumentuose (Marcinkevičienė 1999: 50). Meilė tradicinėse vestuvių dainose minima saikingai, „lyg puse lūpų“, apie ją kalbama mažiau nei apie darbštumą ar turtą (Sauka L. 1968: 151). Turto kriterijus turėjo išskirtinės svarbos valstiečių šeimose, kuriose nelygiavertės vedybos galėjo lemti, kad tėvų valiai nepaklūstantis jaunuolis bus išvarytas iš namų negavęs sau numatytos dalies (Vyšniauskaitė 1995: 142–143). Šis požiūris gyvavo ir XX a. pirmoje pusėje. 1932 m. Jono Aleksos publikuotuose Lietuvos žemės ūkio akademijos studentų anketinės apklausos rezultatuose³ respon-

3 J. Aleksos leidinyje spausdinami anketų duomenys, kuriuos pateikė 37 respondentės iš Biržų, Rokiškio, Kretingos, Panevėžio, Utenos, Kauno, Marijampolės, Tauragės, Šakių, Zarasų, Kėdainių, Mažeikių, Telšių, Šiaulių apskričių.

dentės vienbalsiai teigė, jog ištekant turtas svarbiau už jausmus, o meilės motyvas vertinamas neigiamai (Aleksa 1932: 20–21). Vis dėlto derėtų paminėti, kad materialiojo kriterijaus svarba⁴ rodė ne tiek atsainų valstiečių požiūrį į jausmus, kiek ekonominę realybę: merginos atsinešama *pasoga* buvo reikalinga norint išmokėti jaunikio seserų dalis. Beturtės nuotakos atėjimas į šeimą tokiu atveju sugriauna šeimos narių turtinio aprūpinimo sistemą, o ir ekonominiai santuokos sudarymo motyvai nebūtinai reiškia nelaimingą šeiminių gyvenimą (Marcinkevičienė 1999: 66).

Vis dėlto XIX a. – XX a. pradžioje tarp valstiečių būdavo ir vestuvių iš meilės. Leonardas Sauka yra atkreipęs dėmesį, kad Silvestro Baltramaičio atliktuose lietuvių vestuvių tyrimuose užsimenama, jog vienas kitą pamilę vaikinai ir mergina gali laukti ne vienus metus, kol pasikeis aplinkybės ir jie galės susituokti. Atvejų, kai atsižvelgiama į jaunuolių meilę, etnografinėje medžiagoje pateikia ir Liudvikas Adomas Jucevičius (Sauka L. 1968: 151). Galima svarstyti, kad tradiciniame kaime egzistavo meilės refleksija ir laimingos ar nelaimingos meilės suvokimas, tik jis ne visada siejosi su santuokos sudarymo, gyvenimo ir išgyvenimo šeimoje realybe. Kaip tam tikrą meilės jausmo apmąstymo pavyzdį galima vertinti dainininkės (32 m.) gyvenimo istoriją, mus pasiekusią iš Leopoldo-Vytauto Jasevičiaus 1938 m. aprašymo:

Iš jos pačios pasakojimo matyti, kad jaunystėj, lig 15–16 metų, buvo laiminga, bet vėliau, nelaimingos meilės paliesta, kai savo mylimą turėjo apleisti, o tekėti už turtin-gesnio, nors nemylimo, savo motinos verčiama, liko skaudžiai pažeista jos širdis. [...] [Ji] atsimeina tuos savo mylimojo žodžius, kuriais nulėmė jos ateitį. Sako: „Nors padarei tu mane ubagu, bet aš prisiekiu mėnesiui ir žvaigždėms tave mylėt amžinai, o dabar, kad tu ištekėjai, tai tu niekur ir niekad ramybės nerasi – ir sudiev!“ Ir tuos žodžius prisimini-nus, dažnai verkia savo jaunystės (LTR 1734/304/).

Toliau pasakojime minimi pateikėjos šeiminių gyvenimo rūpesčiai. Viena vertus, šis pavyzdys rodytų įsisąmonintą meilės jausmą – jo prisiminimas lydi dainininkę visą gyvenimą tarsi patvirtinimas, jog turtinis vedybų motyvas negalėjo nuslopinti žmogui kylančių jausmų. Antra vertus, nelengva ištekėjusios moters padėtis ir nen-tenkinantys santykiai su vyru galimai vertė idealizuoti jaunystėje patirtą jausmą, sutapatinti jį su jaunystės laikotarpiu apskritai. Pateikėjos persakytas dramatiškas mylimojo prisipažinimas ir prakeikimas atliepia XX a. pirmoje pusėje jau plačiai paplitusią romantinę poetinę retoriką, būdingą rašto kultūros laukui.

4 Turto turėjimas ar neturėjimas taip pat galėjo būti siejamas su kitomis socialinę vertę lemiančiomis savybėmis. Žilvytis Šaknys mini kaimų skirstymą pagal įvairius teigiamą statusą suteikiančius kriterijus – jaunimas nenorėjo bendrauti su bendraamžiais iš „neturtingų, atsilikusių, „senybinių“ kaimų“ (Šaknys 1996: 110).

Rašto kultūros iškilimas buvo veiksnys, jau nuo XIX a. pirmos pusės esmingai keitęs dainuojamąjį folklorą. XIX a. kaime augo raštingumo lygis, šis procesas įsibėgėjo amžiaus viduryje: 1851 m. Kauno gubernatorius praneša carui apie stiprėjančią valstiečių siekį mokyti vaikus, kai kuriose Aukštaitijos ir Žemaitijos vietovėse (Rietavo ir Utenos dekanatuose) taip pat užfiksuotas spartus raštingumo lygio kilimas⁵ (Merkys 1994: 28). Valstiečių skaitymo įpročius daugiausiai formavo didaktinė, religinė literatūra, šviečiamieji leidiniai – Lauryno Ivinskio kalendoriai, praktinės pagalbai ūkyje skirtos knygelės (Maskuliūnienė 2005: 54). Didėjant rašto kultūros reikšmei, tarp valstiečių gausėjo tekstų persirašymo praktikos pavyzdžių: lygiagrečiai su užrašais, kuriuose fiksuoti ūkyje naudingi praktiniai patarimai, receptai, gyvavo ir asmeninių dainų sąsiuvinų tradicija (Ūsaitytė 2015: 205–206). Dainuojamąjį folklorą rašto kultūros įtaka pasiekdavo per „liaudies dainius“ – rašto pramokusius, mokslus ėjusius kaimo žmonės, mėginusius kurti eiles pagal knygoje perskaitytus pavyzdžius (Maciūnas 2003: 5)⁶. Straipsnyje „Paskutinių laikų lietuvių liaudies dainos“ Jonas Balys daro išvadą:

Liaudies poetai yra daugiau ar mažiau apsiskaitę žmonės, kaimo šviesuoliai. [...] Jie kuria rašydami, bet ne dainuodami. Parašytą dainą duoda pasiskaityti savo pažįstamiems, tie nusirašo, išmoksta atmintinai, dažnai kas nors „pritaiko“ gaidą ir ima dainuoti pagal jau žinomos dainos gaidą ir taip daina plinta, kinta, prisitaikydama momento reikalams (Balys 1934: 455).

Su rašto kultūra atkeliavęs laiko leidimas skaitant, rašant (persirašant) tekstus – modernizmo apraiška, pabrėžianti stiprėjančią dėmesį ne bendruomeninėms, o individualioms veikloms. Čia galima prisiminti Vitos Ivanauskaitės-Šeibutienės pastabą apie dainų apeiginės svarbos menkėjimą, kai „ryšių su sakralumu nutrūkimas sudarė sąlygas esminioms folkloro pokyčiams, paskatino folkloro perėjimą į pramogos bei estetinių poreikių realizavimo sritis“ (Ivanauskaitė 2003: 17). Anot jos, raštingumo plitimas skatino pereiti nuo bendruomeniško būvio prie individualaus laiko leidimo, kai rašantis ar skaitantis žmogus „tampa vienišas, liekantis tik su kuriamu

.....

5 1853 m. Rietavo dekanate buvę 23 proc. mokančių skaityti gyventojų, o 1863 m. šis skaičius jau siekė 45 procentus (Merkys 1994: 28). Vytautas Merkys patikslina šiuos duomenis: raštingumas įprastai skaičiuojamas atmetant vaikus iki 10 metų, tad, pakoregavus skaičius, bendras raštingumas nurodytais metais galėjęs siekti atitinkamai 30 ir 60 procentų (ten pat). Per 1897 m. vykusį surašymą Kauno gubernijoje užfiksuotas išskirtinis reikšminys visos Rusijos imperijos kontekste – kiek didesnis moterų nei vyrų raštingumas (nors moterų raštingumas dažniau apsiribodavo mokėjimu skaityti) (Merkys 1982: 167).

6 Vėlyvųjų dainų plitimą XIX a. antroje pusėje galima sieti su ekonomiškai stipriausiais regionais, turinčiais sąlygas raštingumui ir literatūriniais pomėgiams vystytis ir suteikiančiais daugiau galimybių kontaktuoti viduriniam ir žemesniam socialiniams sluoksniams (Sadauskienė 2006: 95).

ar persirašomu tekstu“ (ten pat: 17–18). Kultūrinės psichologijos požiūriu mažiau nuo bendruomenės priklausomas individas konstruoja savo suvokimą taip, kad jo elgesį visų pirma motyvuoja asmeninės mintys, jausmai ir veiksmai, o ne kitų žmonių įtaka (Markus, Kitayama 1991: 226)⁷. Individualėjančios visuomenės kontekste priimtinesnė darosi poetika, kur skiriama dėmesio vidinėms žmogaus būsenoms.

MEILĖS DAINŲ IR AUTORINĖS POEZIJOS SAŠAJOS

Meilės dainų su naujoviškos emocijų raiškos elementais pastebima jau nuo pat liaudies dainų skelbimo ištakų. XIX a. leidžiami lietuvių liaudies dainų rinkiniai, spaudoje pasirodančios dainų publikacijos liudija šiuo metu įsibėgėjant rašto ir sa-kytinės kultūrų sąveikos procesą⁸. L. Rėzos 1825 m. išleistame dainų rinkinyje tarp klasikinės poetikos meilės dainų jau galima aptikti epizodinių ši jausmą naujoviškai vaizduojančių motyvų, pavyzdžiui, bernelis žada *savo meilės niekada neatkreipti*, daina baigiama sentenciška išvada: *Čystas vandenėlis Čystame upely, Vierina meilatė Viernoje širdatėj* (RD 1 nr. 82). Tarp 1820 m. Vilniaus laikraštyje *Tygodnik Wileński* Emeriko Stanevičiaus skelbiamų liaudies dainų randame populiarių literatūrinės kilmės romansą „Po tavo nuo mūsų atsitolinimo“⁹ (TW 10: 14–15). Jis spausdintas daugybėje XIX a. dainų rinkinių, išplėtotų šio romanso motyvų aptiksime ir ne vieno tipo meilės dainose (kai kurie iš jų – M 520, M 522 – turi po šimtą ir daugiau variantų). Dar viena tame pačiame laikraštyje skelbta meilės daina „Panytėle, mylėk mane“ (TW 9: 118–120)¹⁰ taip pat pasižymi naujoviška emocijų raiška (pvz. eilutė „juodas akis išbučiuosiu“, tiesioginiai kreipiniai ir jausmingos deklaracijos „mylėk mane“, „aš labai myliu tave“). Tos pačios dainos variantas skelbiamas ir 1846 m. išleistame Simono Daukanto rinkinyje *Dainos žemaičių*. Minėtų dviejų 1820 m. publikuotų tekstų ir kitų panašaus turinio dainų fragmentai XIX a. pab. – XX a.

7 Autoriai atkreipia dėmesį, kad kultūrose, kurioje dominuoja individualumas, emociniai teiginiai įprastai išreiškia vidinius jausmus, pvz. pyktį, liūdesį, baimę. Kultūrose, kuriose dominuoja tarpasmeninių ryšių svarba, emociniai pasakymai dažniau gali būti vertinami kaip vieši tam tikram tikslui pasiekti skirti veiksmai, ne visada susiję su vidiniais jausmais (Markus, Kitayama 1991: 236).

8 Vėlyvųjų dainų pavyzdžių, kuriuose ryškėja naujoviška emocijų raiška, aptinkame L. Rėzos dainyne (1825), Daukanto *Dainose žemaičių* (1846), A. ir J. Juškų dainynuose (1880–1882), periodiniame leidinyje *Neue Preussische Prowintial Blätter* (Naujasis Prūsijos provincijos laikraštis) (1846–1864), Georgo Nesselmanno, Oskaro Kolbergo, Christiano Bartscho XIX a. viduryje ir antroje pusėje išleistuose rinkiniuose.

9 Vaclovas Biržiška spėja, kad tai jėzuito kunigo Tado Jurevičiaus parašytas eilėraštis (Biržiška 1990: 149).

10 Ši daina priskirta M 786 tipui, turinčiam daugiau nei pustrčio šimto variantų. *Tygodnik Wileński* publikuotas dainos variantas priklauso negausiai šio tipo versijai (jos pagrindinis motyvas – bernelio prašymas, kad mergelė jį priimtų į svirnelį); daugumoje kitų versijų plėtojama prarasto (jomarkė pamesto, nuskenusio) vainiko tema, dominuoja jo ieškojimo, tėvų barimo, mergelės su vaiku ant rankų motyvai.

užrašytoje dainuojamojoje tautosakoje išnyra atskirais motyvais, dažniausiai dvieiliais, „keliaujančiais“ iš vienos dainos į kitą.

Tikrą tokių klajojančių motyvų „sąvadą“, sakininės bei rašto tradicijos lydinį, galime rasti XIX a.¹¹ publikuotame eilėraštyje, pavadintame „Meilės dainelė“, kurio dalis sutampa su minėtu romansu „Po tavo nuo mūsų atsitolinimo“. Čia matome vėlyvosiose meilės dainose itin dažnai aptinkamų poetinių frazių – jausmų raiškos formulių: *Gyventi ant svieto man be tavęs sunku, Numirčiau nors šiandien, bet ant tavo rankų; Po tavo nuo manęs atsitolinimo, Kad aš ne su tavim, liūdnums mane ima; Sugrįžk pas tą, kuri neperstos mylėti, Neperstos, kol gyva, širdyje turėti* (GM: 156–157) ir taip toliau. Galima teigti, kad su liaudies dainomis susijungę autoriniai tekstai „gyvuoja pagal folkloro įstatymus“ – t. y. jie permąstomi, transformuojami pakeičiant kelis žodžius ar eilutes, o kartais apskritai prarandamas ryšys su pirminiu eilėraščiu – išlieka pavieniai žodžių junginiai ir eilutės (Селиванов 1999: 8).

Dainuojamosios tautosakos terpėje autoriniai eilėraščiai buvo noriai perimami dėl dainas primenančių bruožų – „kaimui reikėjo tokios poezijos, kurią buvo galima dainuoti“ (Kubilius 1982: 52). Prielaidos eilėraščiams adaptuoti folkloro terpėje radosi drauge su lietuviakalbe poezija. Jos populiarėjimą XIX a. skatina tai, kad iš smulkiųjų bajorų ir valstiečių kilę pirmieji tautiškai orientuoti lietuvių inteligentai ir literatai atsigręžia į lietuvių kalbą¹², ima vis dažniau ją vartoti savo tekstuose. Tuo pat metu dvaro kultūroje vyravusią literatūrinę kūrybą įvairiomis proginėmis temomis ima keisti romantizmo epochos idealų veikiamą „individuali asmens ekspresija“, būdinga net ir tekstams visuomeninėmis temomis (Speičytė 2016: 39). Vincas Maciūnas mini istorinių realijų akivaizdoje (1812 m. Napoleono žygis, baudžiamos panaikinimas, 1863 m. sukilimas) kilusį poreikį kurti naujoviškas dainas, atliepiančias laiko dvasią, – tai dažniausiai bajorų pagal literatūrinius pavyzdžius sukurtos ar iš lenkų kalbos verstos dainos (Maciūnas 2003: 4–5).

Lietuvių poeziją smarkiai veikė kitakalbė literatūra: dauguma XIX a. antros pusės lietuvių poetų sekė klasikinės lenkų ar rusų poezijos pavyzdžiais (Kubilius 1982: 40). Dvarų ir miesto kultūra buvo daugeliu atžvilgių susijusi su lenkiškąja kalba ir kultūra: lietuviai ir lenkai skaitė tą pačią lenkišką poeziją ir prozą, o kai kurios lietuvių dainos buvo lenkiškųjų vertiniai (Sadauskienė 2006: 69). Irena Skurdenienė mini poeto Ksavero Sakalausko-Vanagėlio atliktą rusų poeto Nikolajaus Minskio meilės eilėraščio vertimą kaip eilių, mokiusių XIX a. pab. lietuvių poetus indivi-

11 Šis eilėraštis 1885 m. išspausdintas laikraštyje *Aušra*, pažymėta, kad jį užrašęs Jonas Basanavičius 1868-aisiais; dalis jo (t. y. daina „Po tavo nuo mūsų atsitolinimo“) su vertimu į lenkų kalbą spausdinta L. A. Jucevičiaus knygoje *Wspomnienia Żmudzi* (1842), dainos variantas taip pat pateikiamas A. ir J. Juškų dainyne (JLD nr. 526), vienu metu jos autorystė buvo priskirta ir Antanui Vienažindžiui. Čia cituojamos ištraukos iš anoniminės XVI–XIX a. lietuvių poezijos rinkinio *Giesmė muzikėlio* (1982).

12 Daugelis XIX a. Lietuvos šviesuolių kūrė ir lenkų, ir lietuvių kalbomis, pvz. A. Klementas, D. Poška, S. Valiūnas, S. Stanevičius (Aleksandravičius, Kulakauskas 1996: 268).

dualios subtilaus išgyvenimo raiškos, pavyzdį (Skurdenienė 2001: 478). Atsigręžus į lietuvių kalbą ir folklorą kaip lietuvių tautos dvasios šaltinį, lietuvių autorių kūrinuose kitakalbės poezijos pavyzdžiu parašytos eilės neretai jungdavosi su dainuojamosios tautosakos tradicijos įkvėptais posmais.

Kaip išskirtinis reiškinys šiame kontekste iškykla Antano Vienažindžio kūryba, vertintina kaip meilės lyrikos, literatūrinio romano lietuvių literatūroje pradžia (Speičytė 2017: 19). Jo eilės buvo plačiai paplitusios tarp valstiečių ir, būdamos paveiktos folkloro tradicijos, į ją įsiliejo (užrašyta daugiau nei trys tūkstančiai tautosakinių A. Vienažindžio eilėraščių variantų) (Subačius 2001: 392). Nors A. Vienažindžio eilės ir liaudies dainos poetiką sieja gausus deminutyvų vartojimas, paralelizmai, perifrazės, tautologijos, eilėraščiuose justai ir ženkliai sentimentalistinės ir romantinės lenkų poezijos, rusų ir lenkų romansų įtaka (ten pat). A. Vienažindžio poezija išryškina su meile siejamas pilnatvės ir praradimo būsenas, o širdies, ašarų, gėlių motyvai atliepia tuometės jausmų raiškos poetinį kodą (Speičytė 2017: 29). Tokio tipo autorinė poezija, akcentuojanti „jausminių poeto santykį su pasauliu“ (Kubilius 1982: 25), atsiremianti į kitakalbės poezijos, ypač romansų, stilistiką ir pritaikanti ją liaudies dainų poetiniam laukui, vaidino svarbų vaidmenį liaudies dainų poetikos kaitoje.

Jausminis pasaulio vaizdavimas sieja vėlyvąsias meilės dainas ir romansus. Romanso žanras šiame kontekste traktuotinas dvejopai: terminas nurodo ir nuo XVIII a. pab. Lietuvoje plitusį rusų miesto romansą (Speičytė 2017: 34), ir lietuvių liaudies meilės dainų masyve išskirtą lietuviškųjų romansų klodą. Galima daryti prielaidą, kad romansinės lyrikos populiarėjimas Lietuvoje nemaža dalimi susijęs su carinės Rusijos okupacijos meto rusų kultūros sklaida: valdiškose mokyklose buvo mokoma tik rusų kalba, Lietuvos jaunuoliai, atliekantys priverstinę tarnybą Rusijos imperijos kariuomenėje, laiškus Lietuvoje likusioms šeimoms kartais rašydavo lietuvių kalba, bet kirilininiais rašmenimis, kaimo jaunimo vakarėliuose retkarčiais galėdavai išgirsti rusiškų dainų (Aleksandravičius, Kulakauskas 1996: 278). Romansuose dominuojanti meilės tematika, išreikšta naujoviškomis, emociingesnėmis formomis, turėjo atrodyti patraukli tuomečiam lietuvių valstiečių jaunimui¹³. Lietuviškieji romansai (ypač lyriniai), nors atsiradę iš sąveikos su kitakalbe autorine poezija, glaudžiai susiję su meilės dainomis – tie patys veikėjai, situacijos, – tačiau disponuoja platesne emocijų raiška (dažniau vartojamas žodis „meilė“, daugiau dėmesio skiriama jausmo ir mylimojo ar mylimosios apdainavimui, tolstama nuo šeimos ir bendruomenės (Sadauskienė 1998: 44–45). Jiems būdingas adresato ir adresanto konfliktas, dažniausiai kylantis dėl nelaimingos meilės, jautri žmogaus ir gamtos paralelė, „emocinė patetika“ (Nastopka 1985: 90). Ir romansams, ir

13 Kaip rašo Jurgita Ūsaitytė, XIX–XXI a. asmeniniai dainų sąsiuviniai visų pirma liudija naujoviškų, literatūrinių tekstų adaptaciją valstiečių kultūrinėje aplinkoje (Ūsaitytė 2015: 204–205).

vėlyvosioms meilės dainoms bendra apdainuoti jausmus perdėtai pakiliai, dramatiškai, sentimentalai. Nors kai kuriuose dainų variantuose sunku nubrėžti aiškią ribą tarp meilės dainos ir romano, pirmąją galima atpažinti pagal vis dar vyraujančią tradicinio kaimo kontekstą, tradicinius bernelio ir mergelės bendravimo elementus¹⁴.

POETINIS EMOCIJŲ RAIŠKOS ŽODYNAS MEILĖS DAINOSE

Remiantis prielaida, kad žanrai, kuriems bendruomenė teikia pirmenybę, geriausiai nusako jos pasaulėžiūrą ir emocijų raiškos normas (Rosenwein 2006: 29), galima manyti, jog emocijų vaizdavimas liaudies dainose buvo tiesiogiai susijęs su bendruomenėje nusistovėjusiais standartais. Toliau aptarsime klasikinėse ir naujoviškos poetikos meilės dainose vaizduojamus vaikino ir merginos bendravimo elementus, priimtus palankumo raiškos būdus. Kaip aktualius segmentus galima išskirti meilės dainose vyraujančią tiesioginį meilės įvardijimą, jos keliamo nerimo, liūdesio, pykčio emocijų vaizdavimą, meilės ir mirties paralelę.

Tradicinės bendruomenės ir patriarchalinės šeimos pasaulėžiūrą, kurioje ribojamos individualumo apraiškos, o žmonės „giliai slepia emocijas“ (Sauka D. 2007: 17–24), liudija klasikinių liaudies dainų poetika. Vestuvių dainose apie tuoktis besiruošiančio žmogaus jausmus užsimenama santūriai, laikantis nusistovėjusių normų ir tradicijų, jausmams neteikiant daugiau reikšmės nei vaikino ar merginos išvaizdai, būdai, giminei, turtui (Sauka L. 1968: 155). Jaunimo bendravimas koduojamas simboliais, o santūrumas ir lakoniškumas visų pirma remiasi apeiginiu kodu – „apeigine semantika grįstas dainų simbolizmas skleidžia dainose iš ritualų paveldėtą ir santūrią, čia elegišškai ramią, čia baugios įtampos gaubiamą nuotaiką“ (Stundžienė 1999: 95). Bernelio ir mergelės susitikimo ir bendravimo situacijos nusakomos per apeigines laikysenas, simboliais nurodant erotines potekstes: bernelis prašo mergelę pagirdyti žirgą, lydint mergelę per lauką ar su ja kalbantis bernelio kepurę apkrinta migla, mergelės vainikėlių – rasa, bernelio žirgas išlaužia rūtų daržo tvorelę ir panašiai. Klasikinės poetikos dainose minimi ir jausmai: dainose „savitais vaizdais“, simboliais išreiškiamas džiaugsmas, ilgesys, abejonės, pavydas ir panašūs išgyvenimai (Sauka L. 1968: 156), galima aptikti ir tiesioginių emocijų raiškos pavydžių – pvz., našliui pažadėta mergelė skundžiasi: *ėmė mane gaudumas, pro verksmužius kalbėjau*, o pažadėta berneliui džiaugiasi: *ėmė mane linksmumas, pro džiaugsmužius kalbėjau* (JSD nr. 921). Gana tiesiogiai emocijas atskleidžia ir plačiai paplitęs mergelės ašarų ir bernelio ramino žadant vesti motyvas. Galima

14 Esminis meilės dainų ir romanų skirtumas: meilės dainos savo struktūra ir poetika remiasi sakinine (folkloro) tradicija, o romanai sietini su rašto kultūra, daugybė jų yra literatūrinės kilmės ir atitinkamos eilėdaros, poetinio žodyno.

teigti, kad dainos, net ir ribojamos folklorinės raiškos rėmų, „gyvavo kaip priemonė reikšti emocijas tradicijos duotuoju būdu“ (Sadauskienė 2014: 46).

Vėlyvosiose meilės dainose santūrus kalbėjimas apie emocijas kinta: nors išlieka tradiciniai įvaizdžiai, nyksta jų simbolinė, į ritualą orientuota plotmė, įsivyrąja rašto kultūrai būdingas poetinis emocijų raiškos žodynas. Folklorinės formulės susipina su naujoviškomis, tradicijos nenugludintomis frazėmis, tiesiogiai mininčiomis tam tikrą jausmą, ryškėja tiesioginis „aš“ ir „tu“ santykis. J. Sadauskienė pabrėžia, jog „vieno tipo variantų įvairavimų specifika pirmiausia susijusi su skirtingu emociiniu turiniu, emociniais niuansais“, o „kai kurie dainų motyvai gal net prikuriami ar keičiami vien tam, kad sustiprintų emocijų poveikį“ (ten pat: 38). Paprastai itin išplėtotiems pavieniams kurio nors dainos tipo variantams (dažnai užrašytiems be melodijos) gali būti būdingas tiek emociingumas, tiek perėjimai į buitinio lygmens aprašymus, o vos besiformuojančius poetinius įgūdžius juose atskleidžia netolygios eilutės ir strofos. Kaip pavyzdį galima pateikti savitą populiarios dainos „Saulutė nusileido“ (M 164) variantą – jame po trijų šiam tipui būdingų strofų prijungiamas išpažintinio stiliaus mergelės pasakojimas, atskleidžiantis liūdesį ir viltis: *Saulutė nusileido, Mėnulis užtekėjo, Žiūri mano mergužėlė, Prasivėrus langelį. – Ko sėdi už stalielio, Ko rymai ant rankelių, Ko neini į darželį Sėti žalių rūtelių? – Nei eisiu į darželį, Nei sėsiu aš rūtelių, Nei sėsiu, Nei ravėsiu, nei vainiko dėvėsiu. Turėjau bernužėlį, Turėjau aniuolėlį, Paliko apšidinęs Vargdienę mergužėlę. Kas dieną gailiai raudu Ir žiūriu pro langelį – Maž ir sugrižt mielas Melagis bernuželis* (LTR 543/517/). Dainos pirmoje dalyje plėtojama tradicinė formulė „prie lango“, jos prasminis laukas siejamas su sielvartu, susimąstymu, liūdesiu ir laukimo, išsiskyrimo, nežinomybės kontekstais (Мальцев 1989: 119). Daugybėje šios dainos variantų dominuoja gerai žinomas bernelio grįžimo arba negrįžimo motyvas (*Nušluostyk ašarėles, Palaistyk rūtytėles...*). Antroje dainos dalyje matome nuo tradicinės šios dainos eigos nukrypstantį pasakojimą: detalizuojama mergelės emocijos raiška (raudojimas), ją sukėlusios aplinkybės, lūkesčiai. Bernuželio sugretinimas su *aniuolėliu* aktualizuoja romantišią poetinį kodą, kuriame angelo vaizdinys sietinas su (prarastos) pilnatvės išgyvenimu (Speičytė 2017: 28).

Meilės dainų poetika perteikia tam tikrą emocinių standartų spektrą – emocijas įvardijančių frazių¹⁵ ir su jomis siejamų veiksmy visumą. Kaip pabrėžia Ramunė Bleizgienė, W. Reddy teorijoje emotyvas, arba emocijos įvardijimas, svarbus kalbėtojui kaip suvokimo proceso dalis, nes „tik išreikšdami tai, ką jaučia, žmonės gali suprasti, ką patiria“ (Bleizgienė 2015: 31–32). Meilės dainose emocijų verbalizavimas vis dažniau įpinamas į poetinį dainų audinį, emotyvai virsta pasikartojančiais

15 Emocijų įvardijimas dainų poetikoje sietinas ne tik su kultūriniais, bet ir su kalbiniais pokyčiais – meilės emocija konceptualizuojama naujai, vartojant naujai pritaikytą leksiką, ji imama traktuoti kaip intensyvus asmeninis, perdėtai suvoktas (angl. *hypercognated*) jausmas (Stoica 2018: 189).

dainų motyvais. Dar vienas skiriamasis vėlyvųjų meilės dainų akcentas – dažnesni žodžiai „meilė“, „mylėti“. Formuojasi šių žodžių sąsaja su amžinos meilės sąvoka – pvz., deklaruojama, kad bernelis *mylės iki grabo lentos* (M 145, 630), *per amžius mylės* (M 690), *grabe gulės ir mergelę mylės* (M 613). Žodis „meilė“ taip pat tampa tam tikrų apibendrinamųjų pasakymų dalimi, pvz.: *bernelių meilė nuoduose mirkyta, mergelių meilė su medum maišyta* (M 720); *oi tu, Dieve mano, ką ta meilė daro* (M 263); *kas mylėt nemoka, tą meilė pamoko* (M 520) ir panašūs.

Tuo tarpu klasikinės poetikos dainose meilės jausmą paprastai implikuoja grožėjimasis, gėrėjimasis mergele ar berneliu, pasikartojantis „meilių žodelių“ motyvas. Palankumas mergelei ar berneliui išreiškiamas ir išskirtiniu elgesiu – pvz., dainoje „Kai mes augom“ (LTR 2729/50/) išryškinama, kaip, šokant su nemylimais berneliais, jie mergelę „į šalužes blaškė“, „rūtėlę nudraskė“, o savas bernelis „ant rankelių nešė“, „aplink eidamas, vainikėlį taisė“ (Sauka L. 1968: 164–165); ne vienoje dainoje bernelis svajoja: „[mergelę] obuoliu paversčiau, ant rankelių nešiočiau“ (LTR 628/1118/). Troškimą gauti mylimosios palankumą galime matyti dovanų motyve, kai mergelei dovanojamas aukso žiedas, tariant *Būsi nebūsi Mano mergelė, Nors panešiosi Aukso žiedelį* (LTt 2 nr. 78). Šie motyvai kontrastuoja su tiesioginiu meilės įvardijimu vėlyvosiose dainose: *Ir taip tave viernai myliu, panele gražiausia, Nes ant svieto tu man esi už viską brangiausia* (LTR 914/602/); *Myliu, aš jį myliu, Da labiau mylėsiu* (LMD I 1051/37/). Tiesioginiai emocingi kreipiniai, jausminių teiginių perkrautas žodynas suteikia dainai stipresnį asmeninio kalbėjimo, asmeninės patirties išpūdį. Emocinguose kreipiniuose atsiskleidžia epitetų kitimas: greta tradicinių, paprastai nurodančių idealiąsias apibūdinamo objekto ypatybes (pvz. *jaunoji mergelė, mergelė lelijėlė*), gausėja artimesnį santykį žyminčių frazių, pvz. *mergele mano, širdies patieka* (LTR 73/775/), *panytėle mylimoji* (LTR 1828/333/), derinama keletas daiktavardinių pažyminių, pvz. *Oi mergele, raudonrože, Baltoji gulbele* (LTR 646/6/), *Oi panele, panytėle, Tu perlelis, lelijėlė* (LTR 3291/9/), daugėja ekspresyvių aukščiausiojo laipsnio būdvardžių: *gražiausia, brangiausia, mylimiausia*.

Naujoji romantinė meilės kaip intensyvaus išgyvenimo samprata akcentuoja stiprias emocijas – pyktį, pavydą, liūdesį (Stoica 2018: 189). Šį jausmą taip pat imama dažniau nusakyti ligos metafora. Su meile susiję liūdesys ir ilgesys paprastai išreiškiami per kūno patirtis, tokias kaip apetito stoka, nemiga, ašaros, galvos ar širdies skausmas. Dar XIX a. viduryje Georgo Nesselmanno dainyne paskelbtoje dainoje bernelis skundžiasi: *Kad aš josios nematau, Niekur dėtis nįmanau, Nei man valgis, nei man gėrimis, Kaip ligonis sirgt turiu* (NLV nr. 98). Ši tema dažnai plėtojama ir vėliau užrašytose dainose: *Nemiela ant svieto, Kaip ant tuščių marių, Tik ašaros byra, Nė valgyt nenoriu* (LTR 73/840/); *Per nakteles neužmiegu, nerimauju dieną, Ak mieliausia, ak brangiausia, myliu tave vieną* (LTR 914/602/); *Ilgų, vargu man be ta-*

už, *Mano mielas berneli. Dieną valgyt negaliu, Naktį miego nemiegtu. Džiūstu, nykstu aš be tavęs, Mano jaunas berneli* (LTR 1293/80/). Emocijos čia traktuojamos kaip išorės stimulų sukelti kūniški reiškiniai. Specifiniai fizinės būklės žymikliai sudaro tam tikrą „meilės ligos istoriją“ – ženklų, siejančių emociją ir jos fizinę raišką, sistemą. Meilės ir jos sukkelto liūdesio, ilgesio emotyvai gali tapti dainos struktūros dalimi – pvz., pirmos strofos priedainis *Oi lylia, oi lylia, oi lylia lia lia* antroje ir tolesnėse strofose virsta priedainiu *Oi liūdna, oi ilgu, oi liūdna yra* (LTR 3711/307/).

Intensyviai vaizduojamas meilės išgyvenimas meilės dainose neatsiejamas nuo pavydo, apkalbų, išsiskyrimo temų. Tokios tematikos dainose dažnai aptiksime pykčio emocijos raišką: – *Sustok, palauk, Jaunasis berneli, Aš ant tavęs įtūžau! – Už ką, dėl ko, Jaunoji mergele, Tu ant manęs įtūžai? – Aš stovėjau Po stiklo langeliu, Tu kalbėjai su kitoms* (JLD nr. 684). Supykusios mergelės nepalankiai laikysenai išreikšti gali būti pasitelkiamas negatyviai suvokiamo gamtos objekto ir bernelio palyginimas: *Berneli mano, Jaunasis mano, kaip aš tavęs nekenčiu, Kaip aš tavęs nemyliu – Kaip darže dagilėlio, Kaip miške erškėtėlio* (LTR 1827/256/). Apkalbų sukeltų mergelės emocijų reakcijų spektre taip pat dominuoja pyktis: *Nepyk, panele, nepyk, jaunoji, Ir aš pats apkalbėjau, Kai kitam pavydėjau* (LTR 947/1334/); pasitelkiant verksmo motyvą vaizduojamas liūdesys, o mergelės patiriamas nepasitenkinimas atsispindi ir atšiauriame elgesyje su berneliu: – *Eikš čia, mano mergele, Duok man baltą rankelę. – Nei aš eisiu pas tave, Nei aš duosiu rankelę – Kalba mudu žmonelės Netikraisiais žodeliais* (LBr: 118, nr. 38). Matyti, kad dainose pyktį ir liūdesį išreiškiančios frazės dažnai vartojamos sinonimiškai – pvz., bernelio palikta mergelė pareiškia: *Užrūstinta širdis mano* (LTR/925/8/); *Nuliūdusi širdis mano* (LTR 461b/3985/). Apie dėl bernelio su kitomis mergelėmis besivaržančią mergelę sakoma: *O ši trečioji, visų jauniausoji, Labai užsirūstino* (JSD nr. 187); *O šita trečioji, šita jauniausoji, Labai didžiai nuliūdo* (LTR 933/9/) (M 72). Dainose pyktis ir liūdesys vaizduojami kaip įprastinės, viena kitą papildančios emocinės reakcijos jaunuolių meilės ryši ardančiose situacijose – susidūrus su apkalbomis, konkurencija, patyrus išsiskyrimą.

Stiprių meilės sukeltų emocijų apdainavimas siejasi su viena iš emotyvų funkcijų – išsakytos emocijos „aktyvinimu“, bandymu pajusti, apie ką kalbama (Plamper 2010: 240). Manytume, kad šią funkciją atspindi ir meilės dainoms būdingas meilės ir mirties sugretinimas, „pervertos širdies“ motyvas. Mylimojo ar mylimosios vedybos atstumtajai pusei tapačios mirčiai. Taip dainose atsiranda paralelė „pas bernelį veselėlė, pas mergelę pagrabėlis“ (M 680), aptinkama ir romansuose (*Tu važiuosi su piršleliu, Mane vieną paliksi, Tau parveš margus kraitelius, O man jaunai – grabelį. Tu važiuosi į bažnyčią, Mane į grabą įdės, Tau kunigas mainys žiedus, Mane paskui atlydės*, LTR 914/67/). Plėtojant meilės ir mirties motyvą, jausmas ne tik išreiškiamas, bet tuo pat metu ir kuriamas, siekiant tokiu būdu apibrėžti santykį, pademonstruoti jį: *Išein kunigėlis Kozonę sakyti, Sakė, kol sakęs, Pradedda skaityti*.

Įskaitė vardą, Jaunos pavardėlę, Pervėrė širdelę Kaip su adatėle. Kritau prie žemės, Žemės kvapą gėriau, Jog tikrai matytų, Kad tikrai mylėjau (LTR 4060/27/)¹⁶. Ekspresyvi laikysena liudija meilės kaip „euforiškos kančios“ konceptą (Stoica 2018: 190). Čia galima prisiminti J. Sadauskienės teiginį apie romansų funkciją, tinkanti visoms meilės dainoms, – „įaudrinti emocijas, patirti stiprų, pakylėtą išgyvenimą, kurio nesuteikia realybė, bet gali suteikti daina“ (Sadauskienė 1998: 47). Poetinis vėlyvųjų meilės dainų žodynas įtvirtina meilę kaip itin intensyvų, prieštarinę – tiek laimę ir pilnatvę žadantį, tiek širdgėlą, liūdesį ir nerimą nešantį – jausmą. Per emotyvus atsiskleidžia šiam jausmui eksplikuoti vartojami motyvai, kurių poetinė raiška svyruoja nuo tradicinių epitetų, romansų klišių, sentimentalios ekspresijos iki buitine kalba atpasakotų kasdieninių įvykių.

Peržvelgus emocijų raiškos pavyzdžius vėlyvosiose meilės dainose, kyla klausimas, kiek populiarėjanti meilės jausmo raiškos retorika galėjo atitikti realias tuomečių žmonių emocijas, kiek šios dažnai sentimentalios frazės galėjo būti susijusios su tikru jausmu, o kiek – su noru papuošti, paįvairinti, sumoderninti savo komunikaciją. C. ir P. Stearnsai darė prielaidą, kad emocijų normų pokyčiai gali turėti reikšmės individualiai emociinei patirčiai: pavyzdžiui, kai visuomenė nepropaguoja romantikos piršlybų procese, tikėtina, kad susituokusios poros gyvenime jos bus mažiau negu tada, kai romantiški jausmai skatinami, be to, poros neturės atitinkamų lūkesčių arba žodyno jiems artikuliuoti (Stearns, Stearns 1985: 829). Remiantis tokia prielaida galima manyti, kad romantinius sentimentus perteikiančios kalbos išsivyravimas autorinėje poezijoje ir vėlyvajame folklоре suteikė žmonėms tam tikrą stilizuotą emocijų raiškos žodyną, kai kuriais atvejais galbūt susijusį ir su atitinkamais lūkesčiais. Tačiau norint konkrečiau nusakyti ryšį tarp emocijas išreiškiančios poetinės kalbos ir individualių žmonių potyrių reikia naujų, išsamių tyrimų¹⁷.

APIBENDRINIMAS

XIX a. – XX a. pirmos pusės visuomenės pokyčiai konservatyvią tradicinės bendruomenės ir kultūros erdvę atvėrė modernėjančio pasaulio idėjoms; tradicinėje

16 Dainos kaip jausmo demonstravimo funkciją išveltume dainininkės pastaboje prie vieno iš romanso „Oi, nelaimė man didžiausia“ variantų: „Dainuodavo visur, ir talkose, ir vakaruškose. Labiau taikydavo dainuoti, girdint vaikinams“ (LTR 5184/11/).

17 Emocijų istorijos tyrėja Barbara Rosenwein teigia, kad nors istorinių tekstų negalima laikyti tiesioginiu tikrovės atspindžiu (Rosenwein 2006: 28), kasdieniniame gyvenime mes taip pat susiduriame ne su emocijomis tiesiogiai, o su antrine jų raiška, todėl „tiek stebėdami gestus, kūno pokyčius, žodžius ar ašaras, tiek skaitydami šaltinius esame priversti atlikti tą patį interpretacinį darbą“ (Bleizgienė 2015: 26).

kultūroje ėmė rasti mažiau su bendruomene susijusias, daugiau į individą orientuotas pasaulėžiūros apraiškų. Vėlyvosiose meilės dainose vis labiau įsigali asmeninės emocijos ekspresija – dažnai meniškai neišbaigta ir nenugludinta, tačiau liudijanti rašto pramokusių žmonių poreikį įsavinti naujas poetinės išraiškos formas. Dainose pastebimas meilės jausmo reikšmių lauko išplėtimas: šį jausmą imta sieti su intensyviomis emocijomis, visa apimančiu nerimu, ilgesiu; meilės stoka konceptualizuojama kaip sveikatos, vidinės ramybės stoka. Kitakalbės literatūros veikiamai autorinei poezijai, romansams būdingas stilizuotas ir dažnai sentimentalus poetinis emocinės raiškos žodynas suteikė naujų galimybių apie emocijas kalbėti per dainą. Ši praktika traktuotina ne tiek kaip tiesioginė realybėje išgyvenamų jausmų dokumentacija, o daugiau kaip naujės emocijas išreiškiančios retorikos „įteisinimas“ folklorinės komunikacijos lauke. Tad vėlyvosios meilės dainos, dažnai nuvertintos kaip stokojančios vientisumo ir meninio išbaigtumo, gali tapti naudinga medžiaga literatūros, folkloro ir emocijų istorijos sąsajų tyrimams. Prie atsakymo į klausimą, kiek šios dainos iš tiesų susijusios su jas dainavusiųjų emocijų raiška, galima priartėti tyrinėjant gyvenimo pasakojimus ir juose pasirodančias folkloriško emocijų apibūdinimo apraiškas.

ŠALTINIAI

- GM – *Giesmė muzikėlio*, paruošė Dalia Gargasaitė, Vilnius: Vaga, 1982.
- JLD – *Lietuviškos dainos*, užrašė Antanas Juška, t. 1–3, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954.
- JSD – *Lietuviškos svotbinės dainos*, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, t. 1–2, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955.
- LBr – *Litauische Volkslieder und Märchen aus dem Preussischen und dem Russischen Litauen*, gesammelt von A. Leskien und K. Brugman. Strassburg, 1882.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyve.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- M – Meilės dainų skyrius Lietuvių liaudies dainų kataloge.
- NLV – *Litauische Volkslieder*, gesammelt, kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt von G. H. F. Nesselmann, Berlin, 1853.
- RD 1 – Liudvikas Rėza, *Lietuvių liaudies dainos*, t. 1, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
- TW – *Tygodnik Wileński*, t. 9, nr. 157; t. 10, nr. 166, Vilnius, 1820.

LITERATŪRA

- Aleksa Jonas 1932. *Lietuvos moteris sodietė (vienos ankietos daviniai)*, Kaunas: Varpo sp.
- Aleksandravičius Egidijus, Kulakauskas Antanas 1996. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: Baltos lankos.
- Balys Jonas 1934. „Paskutinių laikų lietuvių liaudies dainos“, *Vairas*, nr. 4, p. 454–465.

- Biržiška Vaclovas 1990. *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, Vilnius: Sietynas.
- Bleizgienė Ramunė 2015. „Emocijų istorijos tyrimų kelias: Peterio ir Carol Stearnsų, Barbaros Rosenwein ir Williamo Reddy teoriniai modeliai“, *Colloquia*, nr. 34, p. 13–36.
- Ivanauskaitė Vita 2003. „Folklorinės tradicijos kaitos ypatumai“, *Tautosakos darbai*, t. 18 (25), p. 13–29.
- Ivanauskaitė-Šeibutienė Vita 2019. „Didžiosios dainų knygos: lietuvių dainynų mokslinės edicijos pradmenys brolių Juškų folkloro publikacijose“, *Tautosakos darbai*, t. 57, p. 200–223.
- Kubilius Vytautas 1982. *XX amžiaus lietuvių lyrika: stilių raida ikitarybiniu laikotarpiu*, Vilnius: Vaga.
- Laurinkienė Nijolė 1995. „Jaunimo ir meilės dainos“, in: *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 10: *Jaunimo dainos. Meilės dainos*, kn. 1, parengė Nijolė Laurinkienė, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 7–20.
- Maciūnas Vincas 2003. „Liaudies daina ir literatūra“, in: Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 3–9.
- Marcinkevičienė Dalia 1999. *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Vaga.
- Markus Hazel Rose, Kitayama Shinobu 1991. “Culture and the Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation”, *Psychological Review*, Vol. 98, No. 2, p. 224–253.
- Maskuliūnienė Džiuljeta 2005. „Spausdinto žodžio autoritetas XIX a. Lietuvos kaime“, *Knygotyra*, t. 44, p. 50–59.
- Mažulienė Elena 1986. „Jaunimo ir meilės dainų klasifikacija“, in: *Lietuvių liaudies dainų katalogas*, t. 6: *Jaunimo dainos. Meilės dainos*, parengė Elena Mažulienė, Vilnius: Vaga, p. 7–15.
- Merkys Vytautas 1982. *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas.
- Merkys Vytautas 1994. *Knygnešių laikai: 1864–1904*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Nastopka Kęstutis 1985. *Lietuvių eilėraščio poetika: XX amžius*, Vilnius: Vaga.
- Plamper Jan 2010. “The History of Emotions” [An Interview with William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns], *History and Theory*, No. 49, p. 237–265.
- Reddy William 2001. *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenwein Barbara 2002. “Worrying about Emotions in History”, *The American Historical Review*, Vol. 107, No. 3, p. 821–845.
- Rosenwein Barbara 2006. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Ithaca & London: Cornell University Press.
- Sadauskienė Jurga 1998. „Lietuviškasis romansas ir jo vieta žanrų sistemoje“, *Tautosakos darbai*, t. 8 (15), p. 42–48.
- Sadauskienė Jurga 2006. *Didaktinės lietuvių dainos: poetinių tradicijų sandūra XIX–XX a. pradžioje*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Sadauskienė Jurga 2014. „Emocijos kaip objektas lietuvių dainų tyrinėjimuose“, *Tautosakos darbai*, t. 48, p. 29–52.
- Sadauskienė Jurga 2021. „Liaudies dainos kanoninė samprata: nuo XVIII a. iki šių dienų“, *Tautosakos darbai*, t. 61, p. 15–46.
- Sauka Donatas 2007. *Lietuvių tautosaka*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Sauka Leonardas 1968. „Lietuvių vestuvinės dainos (XIX a. – XX a. pradžia)“, *Literatūra ir kalba*, t. 9, p. 17–296.
- Skurdenienė Irena 2001. „Amžiaus pabaigos (1883–1900) poezija“, in: *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 413–496.

- Speičytė Brigita 2016. „Kur Nevėža nu amžių...“ – XIX amžiaus poezijos tėkmės“, in: *Poezija Žemaičių ir Lietuvos: XIX amžius*, sudarė Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 6–52.
- Speičytė Brigita 2017. „Lietuvinininko Vienušio dainos: tarp balso ir rašto“, in: Antanas Vienažindys, *Dainos lietuvininko Žemaičiuose*, sudarė Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 6–40.
- Stanevičius Simonas 2016. „Dainos žemaičių. Pratarimas“, in: *Lietuvių literatūros antologija*, parengė Brigita Speičytė, d. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Stearns Carol Z., Stearns Peter N. 1985. “Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards”, *The American Historical Review*, Vol. 90, No. 4, p. 813–836.
- Stoica Gabriela 2018. “Rethinking Emotions in Context. Case Study: Love from Old to Early Modern Romanian”, *Revue Roumaine de Linguistique*, LXIII (1–2) (<https://lingv.ro/2021/08/05/revue-roumaine-de-linguistique-arhiva-2018/>).
- Stundžienė Bronė 1999. „Vandens prasmės lietuvių dainose klausimu“, *Tautosakos darbai*, t. 11 (18), p. 86–104.
- Stundžienė Bronė 2018. „Atsigręžiant į lietuvių liaudies dainų skelbimo ištakas“, *Tautosakos darbai*, t. 56, p. 133–155.
- Subačius Paulius 2001. „Amžiaus antrosios pusės pradžios (1863–1883) poezija“, in: *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 382–413.
- Šaknys Žilvytis 1996. *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius: Pradai.
- Ūsaitytė Jurgita 2015. „Dainų sąsiuvinis kaip asmeninės raštijos formatas“, *Tautosakos darbai*, t. 50, p. 200–225.
- Vaitkevičienė Daiva 2007. „Tarp emocijos ir ritualo: baltų karo papročių pėdsakais“, *Tautosakos darbai*, t. 33, p. 158–184.
- Vyšniauskaitė Angelė 1995. „Valstiečių šeimos demografiniai bruožai ir vidaus organizacija XVIII a. – XX a. pirmojoje pusėje“, in: Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis, p. 105–151.
- Žičkienė Aušra 2008. „Stilistinis lūžis XIX–XX a. pradžios lietuvių liaudies dainų melodikoje“, *Lietuvos muzikologija*, nr. 9, p. 159–169.
- Мальцев Г. И. 1989. *Традиционные формулы русской народной необрядовой лирики*. Ленинград: Наука.
- Селиванов Ф. М. 1999. «Народные городские песни», in: *Городские песни, баллады, романсы*, сост., подгот. текста и коммент. А. В. Кулагиной, Ф. М. Селиванова, Москва: Филологический факультет МГУ, p. 5–27.

Shifting Emotional Expression in Lithuanian Love Songs

GIEDRĖ BUIVYTĖ

Summary

Keywords: love songs, romance, emotional expression, love, written culture.

The article focuses on social and cultural background of the shifts taking place in the stylistics and contents of Lithuanian love songs. Applying theoretical assumptions from the field of history of emotions, the author analyzes shifting expression of emotions in folksongs on the topic of love. The subject of the article embraces love songs that spread from the 19th to the first half of the 20th century and were shaped not only by the folklore tradition, but also by Lithuanian and foreign poetry of the time, and by popular romances. These compositions differ in terms of poetic quality, displaying both the traditional folksong elements and changing attitudes by the singers and people that are depicted in the songs, as well as a new vocabulary of emotional expression. Applying insights by Peter N. and Carol Z. Stearns (1985) regarding the society's standards on the expression of emotions, and the concept of emotive, or emotional statement, introduced by W. Reddy (2001), the author regards the shifting expression of emotions in love songs as a reflection of emotionality spreading in written culture (primarily poetry) of the 19th century. Utterances of love-related emotions are essentially perceived as manifestations of the changing poetic vocabulary. The first chapter discusses social and cultural conditions of the changing folksongs, concentrating mostly on the notion of love and its significance in traditional Lithuanian peasant family, and the spread of literacy in the 19th century. The growth of written culture is considered a factor in introducing tropes and prototypes of emotional language that express the notion of romantic love into the sphere of folksong. The second chapter analyzes the relationship between love songs and individual poetry. Various collections of Lithuanian folksongs published in the 19th century, as well as their publications in the press testify to the process of interaction between written and oral culture gaining momentum at that time. This process was further stimulated by the increase of Lithuanian poetry composed by representatives of Lithuanian intelligentsia and literati with roots among the small noblemen and peasants; their compositions were significantly influenced by foreign poetry. Romantic lyrics also grew popular among the peasants. The third chapter explores the distinction between classical folksongs that encode communication of the young people in symbols and draw on the ritual code, and the new love songs that preserve traditional images but lose their symbolic meaning and ritual orientation. The author concludes that these new love songs employ a predominantly poetic vocabulary of emotional expression typical to written culture, their folkloric formulas mixing with new phrases yet unpolished by the tradition and straightforwardly naming certain emotions; a direct relation between "I" and "you" becomes more prominent too. She discusses samples of folksongs that directly name love and openly depict such related emotions as worry, sorrow, or anger, and love's parallel with death.

To sum up, it is stated that expressions of personal emotions increasingly become established in the new love songs. Although such expressions are frequently artistically rough and unpolished, they testify to the necessity of mastering new means of poetic expression, acutely felt by the newly literate people. Moreover, the songs also expand the semantic field of love, associating this feeling with intense emotions, overwhelming anxiety and longing, while the absence of love is conceptualized as a failing health and lost inner peace. Obviously, the stylized and frequently sentimental poetic vocabulary of emotional expression, characteristic to individual poetry affected by foreign literature and romances, presented new possibilities to discuss emotions in folksongs. These practices should be regarded mainly as "legitimization" of a new emotionally expressive rhetoric in the sphere of folkloric communication rather than a direct testimony to the experienced feelings.